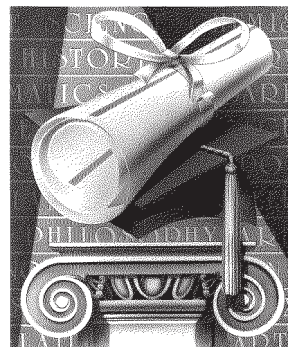

ЯЗЫКИ И МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ

I.I. НАВАСЕЛЬЦАВА

РОЛЯ ПЕРАКЛАДУ Ў ПРАЦЭСЕ МОЎНЫХ ЗНОСІН (АБ НЕКАТОРЫХ КУЛЬТУРАМАЎЛЕНЧЫХ ПРАБЛЕМАХ ПЕРАКЛАДУ НАВУКОВАГА ТЭКСТУ)

Сучасны падыход да праблем культуры мовы ўключае шырокі спектр пытанняў, у тым ліку і пытанняў, звязаных з некаторымі аспектамі навуковага перакладу, у першую чаргу з асаблівасцямі будовы і арганізацыі моўнага матэрыялу ў тэксте. Кожная этнічная культура мае унікальную і непаўторную структуру, але ніводная з культур не існуе ізалювана. Уласцівасць узаемапранікнення адной культуры ў іншую забяспечвае іх узаемаўзбагачэнне. Асаблівае значэнне пры ўзаемапранікненні культур мае міжмоўная, у прыватнасці, перакладчыцкая дзейнасць. Якасць пераклад — неабходная ўмова, без якой немагчыма функцыянаванне інфармацыйнага абмену, задавальненне разнастайных запатрабаванняў сучаснага грамадства. Перакладчыцкая дзейнасць у галіне гуманітарных ведаў патрабуе пастаяннай каардынацыі разнастайных культур навуковай камунікацыі і ўстанаўлення суадносін паміж адпаведнымі культурнымі парадыгмамі. Сістэма навуковай камунікацыі ў гуманітарнай сферы цесна звязана з праблемай інтэрпрэтацыі. Нават у межах адной дзяржавы (шматнацыянальнай) пераклад — гэта неад’емны кампанент забеспячэння сацыяльна-культурных патрэб у сістэме камунікацыі.

Любому адукаванаму чалавеку, а тым больш будучаму спецыялісту ў галіне эканамічных зносін, які жыве ў рэальна існуючым двухмоўным ці шматмоўным асяроддзі, неабходна ўменне перакладаць, якое складаецца з умення правільна ўспрымаць змест пачутага ці прачытанага на адной мове і адэкватна перадаваць гэты змест і формы яго выражэння ў адпаведнасці з нормаў іншай мовы. Пераклад — гэта “дзейнасць, звязаная з тэкстам, накіраваная на тэкст” (Ф. Янкоўскі), гэта “не проста механічнае ўзнаўленне ўсёй сукупнасці элементаў арыгінала, а складаны, усвядомлены адбор разнастайных магчымасцяў іх перадачы” [1, 127], аднак любы выбар перакладчыка заўсёды павінен быць абгрунтаваным. Каб умець перакладаць і карыстацца перакладам у працэсе моўных зносін, неабходна ведаць заканамернасці перакладу, абумоўленыя яго складанай і супярэчливай прыродай, прыёмы, якія дапамагаюць хутка і якасна перакласці.

Працэс перакладу — складаная шматузроўневая мадэль узаемадзеяння, абумоўленая фактарамі і лінгвістычнага, і псіхалагічнага характару. Лінгвісты вылучаюць 7 узроўняў перакладу. Пры правільным выбары ўзроўню любы тэкст можна перакласці адэкватна. Пераклад толькі на адным узроўні слоў вядзе да літаральнасці.

Інеса Іванаўна НАВАСЕЛЬЦАВА, кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры беларускай і рускай моў Беларускага дзяржаўнага эканамічнага ўніверсітэта.

Самы распаўсюджаны спосаб — пераклад на ўзроўні сказаў. Расчляняць сказы арыгінала ці аб’ядноўваць іх не заўсёды мэтазгодна, аднак часам узнікае неабходнасць разбіць складаны сказ на больш простыя ці аб’яднаць простыя сказы ў складаныя. У такім выпадку пераклад (часцей з няроднасных моў, радзей — з блізкароднасных) выконваецца на больш высокім узроўні — на ўзроўні абзаца.

Пры перакладзе навуковага тэксту з блізкароднаснай рускай мовы на беларускую без змен могуць заставацца цэлыя сказы, бо ўласцівасці навуковага тэксту — аб’ектыўнасць выкладу, дакладнасць паняццяў і лагічнасць структуры — патрабуюць адлюстравання ў перакладзе стандартнага набору моўных сродкаў, якія паддаюцца больш ці менш дакладнаму ўзнаўленню, дасягнення эквівалентнасці зыходнага і перакладнага тэкстаў на ўсіх узроўнях (лексіка-семантычным, лексіка-граматычным, лексіка-стылістычным, прагматычным і г.д.). На практыцы гэта не заўсёды дасягаецца. Як адзначаюць даследчыкі, аналіз стану ведаў, уманняў, навыкаў выкарыстання блізкароднасных моў пры камунікацыі даказвае, што іх генетычная роднасць, якая станоўча ўплывае на пасіўнае ўспрыманне ці валоданне мовай, стварае пэўныя цяжкасці пры актыўным карыстанні ёю. Сістэма моўнай адукацыі прадугледжвае шматмоўнае навучанне, таму нельга вывучаць мовы, асабліва блізкароднасныя, ізалявана, бо непаўторнасць, каштоўнасць роднай мовы пазнаецца ў параўнанні. Нягледзячы на тое, што беларуская і руская мовы блізкароднасныя, у кожнай з іх адлюстравана самабытная карціна бачання свету, што і абумовіла наяўнасць шматлікіх адрозненняў у лексіцы і граматыцы названых моў. Наведанне гэтых істотных разыходжанняў вядзе да ўзнікнення памылак пры перакладзе. Усе памылкі і недахопы перакладу тлумачацца дзвюма прычынамі: недахопамі ў перадачы зыходнага зместу і недахопамі ў адаптацыі яго да норм мовы перакладу. Памылкі ў перакладах падзяляюцца на зместавыя і нарматыўныя. Прычынай першых з іх (скажэнняў, недакладнасцяў, няяснасцяў) звычайна з’яўляецца памылковае разуменне сэнсу зыходнай адзінкі або няўменне правільна вызначыць кантэкстуальнае значэнне слова ці неразуменне зусім яго значэння. Зместавыя памылкі лічацца самымі важкімі, бо яны ўплываюць на сэнс арыгінала, і нават адна такая памылка можа перакрэсліць усю працу (маецца на ўвазе суб’ектыўна абумоўленае адхіленне зместу перакладу ад зместу арыгінала, у выніку чаго цалкам скажаецца сэнс выказвання і чытач перакладнага тэксту ўводзіцца ў зман). Даволі частая з’ява — недакладнасці, памылкі, праз якія не вельмі дакладна перадаецца пэўная інфармацыя, і няяснасці, памылкі, якія зацямяюць сэнс выказвання ці ўносяць у яго няяснасць часцей за ўсё праз награвашчанне сінтаксічных канструкцый. Валоданне граматычнымі, лексічнымі, стылістычнымі і арфаграфічнымі нормаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы дазваляе пазбегнуць пры перакладзе нарматыўных памылак.

Неадпаведнасці ў будове беларускай і рускай моў выклікаюць неабходнасць у граматычных, часта лексічных і стылістычных трансфармацыях. Усе віды ператварэнняў, што выконваюцца ў працэсе перакладу, “зводзяцца да чатырох элементарных тыпаў: перастаноўка, замена, дабаўленні, апушчэнні” [2, 12]. Пры перакладзе тэкстаў з адной мовы на іншую даводзіцца, нават калі добра ведаеш і мову, з якой перакладаеш, і мову, на якую перакладаеш, карыстацца слоўнікамі. Гэта дазваляе зрабіць найбольш удалы выбар семантычнага і стылістычнага адпаведніка. Часцей за ўсё карыстаюцца двухмоўнымі слоўнікамі — зборнікамі лексічных адпаведнікаў паміж мовамі. Часам складана вырашыць, якое з пералічаных у слоўнікавым артыкуле слоў найбольш падыходзіць да пэўнага выпадку. Такія сітуацыі ўзнікаюць таму, што нават паміж блізкароднаснымі мовамі аб’ектыўна існуюць вельмі глыбокія адрозненні, якія тлумачацца разыходжаннямі сістэм паняццяў ці мнагазначнасцю моўных знакаў і несупадзеннем гэтай мнагазначнасці. Таму да рэальнага значэння таго ці іншага слова неабходна падыходзіць толькі з пазіцыі кантэксту, бо ў большасці выпадкаў менавіта кантэкст, а не слоўнік, можа падказаць дакладны адпаведнік да слова.

Пераадоленне шматлікіх цяжкасцей пры перакладзе з блізкароднасных моў перш за ўсё звязана з вырашэннем праблемы “ілжывых сяброў перакладчыка”, якімі лінгвісты называюць міжмоўныя амонімы. Уплыў рускай мовы на беларускую прыводзіць да таго, што некаторыя беларусы неаднолькава разумеюць такія

пары, як *бескорыстны́й* (*бескарыслівы*) і *бескарысны* (*беспольны́й*), *безотказны́й* (*безадмоўны*) і *безадказны* (*безответны́й*), *беспечны́й* (*бесклапотны*) і *беспечны* (*безопасны́й*), *благой* (*добры*) і *благі* (*плохой*), *речь* (*маўленне, прамова*) і *рэч* (*вешч*), *мир* (*свет*) і *святло* (*свет*) і інш. Перакладаючы, важна не толькі валодаць як мага багацейшым запасам слоў, якія адрозніваюцца ў мовах паходжаннем, аднак абазначаюць адно і тое ж паняцце рознымі комплексамі гукаў і маюць адно ці некалькі агульных значэнняў, але і памятаць пра наяўнасць у беларускай і рускай мовах наступных істотных несупадзенняў:

1) у родзе — *средство* (ср. р.) — *сродак* (м. р.), *заявление* (ср. р.) — *заява* (ж. р.), *жизнь* (ж. р.) — *жыццё* (н. р.), *сырьё* (ср. р.) — *сыравіна* (ж. р.);

2) у ліку — *плоды* (мн. ч.) — *плён* (адз. лік), *чернила* (мн. ч.) — *чарніла* (адз. лік), *дверь* (ед. ч.) — *дзверы* (мн. лік), *поведение* (ед. ч.) — *паводзіны* (мн. лік);

3) у склоне — *управляющий делами* (Тв. падеж) — *кіраўнік спраў* (Р. склон), *заведующий кафедрой* (Тв. падеж) — *загадчык кафедры* (Р. склон);

4) у прыназоўніках — *иметь в виду* — *мець на ўвазе, прыняты во внимание* — *браць пад увагу, к определённому сроку* — *да вызначанага тэрміну*;

5) у аб'ёме эквівалентаў — *доследование* — *дадатковае расследаванне, отдавать себе отчёт* — *усведамляць, претворить в жизнь* — *ажыццявіць, неблагополучие* — *дрэннае становішча*. У руска-беларускіх слоўніках пераклад такіх выказаў не падаецца, таму перакладчык павінен ведаць гэтыя эквіваленты.

Сінтаксіс рускай і беларускай моў вылучаецца найбольшай колькасцю разыходжанняў, якія праяўляюцца ў неабходнасці поўнай ці частковай трансфармацыі ў будове сказаў і словазлучэнняў, замене адной часціны мовы ці члена сказа іншымі, у неадпаведнасці прыназоўнікаў і злучнікаў, рознай частотнасці ўжывання дзеепрыметных і дзеепрыслоўных зваротаў, прэпазіцыі і постпазіцыі сказаў з прыдаткамі і інш. Нягледзячы на наяўнасць у мове, на якую перакладаюць, аналагічнай структуры, на тое, што асабліваці навуковага тэксту найчасцей дазваляюць ісці ўслед за арыгіналам, радок у радок, змены ў структуры сказа часам неабходныя.

Адна з найбольш частотных трансфармацый пры перакладзе навуковага тэксту — замена аднаго тыпу сказа іншым: *Руководитель фирмы, поощряющий материально наиболее активных работников, всегда будет в выигрыше. — Кіраўнік фірмы, які матэрыяльна заахвочвае найбольш актыўных работнікаў, заўсёды будзе з выйгрышам*. Як бачна, пры перакладзе сказ з дзеепрыметным зваротам трансфармаваны ў складаназалежны сказ з даданай азначальнай часткай, звязанай з галоўнай злучальным словам *які*. Такая замена закранае больш план выражэння — паказвае, што адзін і той жа змест можна перакласці пры дапамозе іншых сродкаў. Падобныя трансфармацыі не ўносяць істотных змен у змест, хаця і ўплываюць на яго. У рускай мове шырока ўжываюцца дзеепрыметнікі незалежнага стану цяперашняга і прошлага часу, зваротныя формы дзеепрыметнікаў: *определяющие факторы, установившиеся цены, развивающаяся промышленность, удовлетворяющие спрос потребителей товары* і інш. Для беларускай мовы такія формы з'яўляюцца парушэннем літаратурных норм, таму пры перакладзе замяняюцца іншымі моўнымі сродкамі: *вызначальныя фактары; усталяваныя цэны; прамысловасць, якая развіваецца; тавары, што задавальняюць попыт спажывцоў*. Пры перакладзе неабходна памятаць пра недапушчальнасць механічнага пераносу кароткіх форм дзеепрыметнікаў залежнага стану мужчынскага роду, якія шырока ўжываюцца ў навуковым стылі рускай мовы, але ў беларускай маюць толькі поўную форму: *бізнес-план складзены, попыт не выяўлены, рахунак адкрыты, падатак не зняты*.

Пры перакладзе сінтаксічных канструкцый з прыназоўнікам *па* часам сустракаюцца памылкі, зробленыя пад уплывам рускай мовы, што ў сваю чаргу звязана і з недасканалым веданнем беларускага сінтаксісу, у якім такія канструкцыі менш ужывальныя. Разгледзім наступныя прыклады: *Предприятие достигло значительных успехов по повышению качества продукции. В Москве проводится выставка-ярмарка по продаже промышленных товаров белорусских производителей и заключении договоров по их поставке в регионы России*. У першым сказе прыназоўнік *па* трэба замяніць прыназоўнікам *у*, а ў другім — прыназоўнікамі *для* і *на*, што даз-

воліць не толькі больш дакладна выразіць сэнс, але і пазбегнуць сінтаксічнай і гукавой аднастайнасці: *Прадпрыемства дасягнула значных поспехаў у павышэнні якасці прадукцыі. У Маскве праводзіцца выстава-кірмаш для продажу прамысловых тавараў беларускіх вытворцаў і заключэнні дагавароў на пастаўку гэтых тавараў у рэгіёны Расіі.* Дарэчы, даследчыкі праблемы культуры рускай мовы таксама зазначаюць, што прыназоўнік *по* не варта рабіць універсальным заменнікам іншых сродкаў выказвання [3, 250]. Чым вышэйшая моўная культура чалавека, тым шырэй ён будзе карыстацца правам выбару сродкаў выказвання з сінанімічных радоў — крыніцы стылістычнага ўзбагачэння мовы.

Перакладаючы, неабходна таксама памятаць, што ў рускай мове часціца “ли” ставіцца пасля часціны мовы, да якой адносіцца, а ў беларускай часціца “ці” заўсёды ставіцца перад часцінай мовы, да якой адносіцца: *Станет ли лидером эта фирма? — Ці стане лідэрам гэтая фірма?*

Даволі часта ў вусным і пісьмовым маўленні назіраюцца парушэнні сінтаксічных норм, выкліканыя неправамерным калькаваннем выказаў з рускай мовы, што ў сваю чаргу вядзе да парушэнняў лексічных і граматычных правіл спалучальнасці. Сінтаксічныя канструкцыі *выданне ўяўляе сабой зборнік артыкулаў, звяртацца за даведкамі па тэлефоне, забыцца пра мінулае, пазбавіцца ад апекі, аплата праезду, дапаможнік прызначаны для студэнтаў* — калькі з рускіх канструкцый *издание представляет собой сборник статей, обращаться за справками по телефону, оплата проезда, пособие предназначено для студентов*, якія з’яўляюцца адхіленнем ад норм беларускай літаратурнай мовы. Правільна: *выданне — зборнік артыкулаў, выданне з’яўляецца зборнікам артыкулаў; атрымаць (браць) даведкі па тэлефоне, даведацца па тэлефоне; плата за праезд, дапаможнік прызначаны студэнтам.*

У выніку збытвання спосабаў утварэння найвышэйшай ступені параўнання ў беларускай і рускай мовах, пад уплывам рускіх форм утварэння гранічнай ступені якасці прадмета без параўнання з якасцю іншых прадметаў з дапамогай суфіксаў *-айш, -ейш* у беларускім маўленні сустракаецца ўжыванне форм *буйнейшы ў краіне, старажытнейшы горад, вышэйшы абавязак*, што з’яўляецца парушэннем літаратурнай нормы. Правільна: *найбуйнейшы, найстаражытнейшы, найвышэйшы.*

Такім чынам, пераклад навуковага тэксту з рускай мовы на беларускую прадугледжвае шматаспектную працу лексічнага, граматычнага, стылістычнага характару, дзе аналіз моўных сродкаў спалучаецца з сінтэзам, таму пераклад — гэта дзейнасць, сумежная і з навукай, і з творчасцю. Тэарэтыкі і практыкі перакладу Я.І. Рэцкер, А.У. Шыдлоўскі, І.Э. Ключанаў, А.В. Фёдараў, Ф.М. Янкоўскі сыходзяцца на думцы, што “падбор аптымальнага варыянта не з’яўляецца нечым аднаразовым, бо менавіта шляхам падбору і адсейвання непрымальнага варыянтаў, метадам “спроб і памылак” ідуць да аптымальнага варыянта [4, 30]. Валоданне навыкамі моўных ператварэнняў у межах адной мовы дазваляе пазбегнуць літаральнасці, наглядна паказвае, што адзін і той жа змест можа быць перададзены па-рознаму, але з нязменным захаваннем асноўнай функцыі выказвання, імператыўных норм.

У сістэме моўнай адукацыі пераклад з’яўляецца і мэтай навучання, і сродкам атрымання інфармацыі з тэкстаў, напісаных на іншай мове. Практыка паказвае, што працэс навучання на занятках беларускай мовы перакладу тэкстаў па спецыяльнасці з рускай мовы на беларускую і наадварот спрыяе больш глыбокаму засваенню студэнтамі рознаўзроўневых фактаў і з’яў абедзвюх моў, садзейнічае пашырэнню лексічнага запasu, пераадоленню інтэрферэнцыі, сістэматызацыі атрыманых ведаў на функцыянальнай аснове, развіццю навыкаў у розных відах маўленчай дзейнасці і павышэнню маўленчай культуры носьбітаў мовы.

Літаратура

1. Федоров А.В. Основы общей теории перевода: Лингвистические проблемы. М., 1983.
2. Бархударов Л.С. Язык и перевод. М., 1975.
3. Горбачевич К.С. Изменение норм русского литературного языка. Л., 1971.
4. Валочка Г.М. Навучанне перакладу ў школе. Мн., 1999.